

Ο Πολίτης στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα

ΝΙΚΟΥ ΜΟΥΖΕΛΗ

Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο
London School of Economics

Η έννοια του πολίτη, σε αντίθεση με αυτή του υπηκόου, συνδέεται άμεσα με τις έννοιες του κράτους-έθνους της νεωτερικότητας και του εκουγχρονισμού. Αν με εκουγχρονισμό εννοούμε την υπέρβαση του τοπικισμού και τη μαζική κινητοποίηση/ένταξη ενός πληθυσμού στους κεντρικούς μηχανισμούς του κράτους-έθνους, τότε ο εκουγχρονισμός μπορεί να πάρει και ετερόνομες και αυτόνομες μορφές. Στον αυτόνομο εκουγχρονισμό τα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα, που στην προβιομηχανική περίοδο ήταν περιορισμένα στο επίπεδο μερικών ελίτ, διαχέονται στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας και οδηγούν στην κατάσταση του αυτόνομου πολίτη.

Στον ετερόνομο, αυταρχικό εκουγχρονισμό από την άλλη μεριά οι πολίτες εντάσσονται μεν στους κεντρικούς μηχανισμούς του κράτους-έθνους, αλλά χωρίς να απολαμβάνουν τα βασικά δικαιώματα που παραμένουν προνόμιο των ολίγων.

Ο πολίτης στις απαρχές της νεωτερικότητας. Ετερονομία

Κοιτώντας το θέμα της ετερονομίας/αυτονομίας του πολίτη ιστορικά, μπορούμε να πούμε πως στις αρχές του περασμένου αιώνα στην Ευρώπη, η οριστική κυ-

ριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε ένα πλαίσιο ολιγαρχικού κοινοβουλευτισμού, δημιούργησε μια κατάσταση όπου μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού ήταν πολίτες κατά εντελώς ετερόνομο τρόπο. Δηλαδή λόγω της εκβιομηχάνισης και της εδραίωσης του κράτους-έθνους είχαν μεν ενταχθεί οριστικά και αμετάκλητα στο εθνικό κέντρο – ενώ συγχρόνως, από άποψη ουσιαστικών δικαιωμάτων, η θέση τους χειροτέρευσε αντί να καλύτερευσει. Πιο συγκεκριμένα: στον οικονομικό τομέα η ανάπτυξη του βιομηχανικού κεφαλαίου σε μια περίοδο όπου ο συνδικαλισμός ήταν υποτυπώδης, οδήγησε στη γνωστή εξαθλίωση του νεοδημιουργηθέντος προλεταριάτου. Όσον αφορά τον πολιτικό τομέα, οι συνταγματικοί περιορισμοί του δικαιώματος της ψήφου, ο πελατειακός χαρακτήρας των ολιγαρχικών κομμάτων και η ευρεία θεσμοποίηση της αγοράς ψήφων και δημοσίων θέσεων σήμαινε πως η λογική της οικονομικής ισχύος δέσποζε απόλυτα και στον πολιτικό τομέα. Όσο για τον κοινωνικό χώρο, η παραδοσιακή αριστοκρατική αντίληψη ότι οι ανώτερες τάξεις δεν έχουν μόνο δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις έναντι των φτωχών της κοινότητας, αντικαταστάθηκε με τη δαρβινική αντίληψη των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων ότι οι οικονομικά ισχυροί δεν φέρουν καμία ευθύνη για τους οικονομικά ασθενείς – αφού η λογική της αγοράς λειτουργεί αυτόματα για το καλό όλων. Στον πολιτισμικό χώρο, τέλος, η αστική ιδεολογία γύρω από την εκπληκτική ανάπτυξη της επιστήμης, τεχνολογίας και παραγωγικότητας και η θριαμβολογία του διαφωτισμού περί της συνεχούς προόδου της ανθρώπινης κατάστασης άρχισε να παίζει κεντρικό ρόλο σε μία εθνική κουλτούρα όπου οι φωνές των εξαθλιωμένων δεν μπορούσαν να ακουστούν δημόσια και όπου η αριστοκρατική αντίδραση στην καπιταλιστική κοσμοθεωρία ήταν εύκολο να απορριφθεί ως αναχρονιστική.

Από την ετερονομία στην αυτονομία του πολίτη

Βέβαια αυτή η απόλυτη κυριαρχία της λογικής της αγοράς σε όλους τους τομείς της κοινωνίας – κυριαρχία που, επαναλαμβάνω, σήμαινε την ετερόνομη, χωρίς δικαιώματα ένταξη των πολιτών στο εθνικό κέντρο – άρχισε να κλονίζεται προς τα τέλη του 19ου αιώνα με την οργάνωση της εργατικής τάξης σε συνδικάτα και μαζικά κόμματα. Πράγματι το εργατικό κίνημα υπήρξε, αν όχι ο μοναδικός, σίγουρα ο πιο βασικός παράγων που συνέβαλε σε ένα σταδιακό εξανθρωπισμό του καπιταλισμού, έναν εξανθρωπισμό που πήρε την πιο προχωρημένη μορφή του στους σοσιαλδημοκρατικούς θεσμούς στις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Σ' αυτή την περίοδο δημιουργήθηκαν θεσμοί όπως το κράτος πρόνοιας, η συνεργασία κεφαλαίου-εργασίας-κράτους, η καταπολέμηση της ανεργίας μέσω κενύοιωνών μέτρων κλπ. Όλα αυτά τα μέτρα συνέβαλαν στη δημιουργία μιας σχετικά πολιτισμένης και δίκαιης κοινωνίας όπου η αξία της παραγωγικότητας αντισταθμιζόταν (χωρίς να υποβαθμισθεί) από την αξία της ουσιαστικής δημοκρατίας στον πολιτικό τομέα και τις αξίες της αλληλεγγύης και της πνευματικής χειραφέτησης στον κοινωνικό και πολιτισμικό χώρο.

Η περίπτωση της Ελλάδας: Ο συνδυασμός αγοροκρατίας και κρατικισμού

Θα τελειώσω με λίγα λόγια για την κατάσταση του πολίτη στη χώρα μας – σε σχέση με το Σύνταγμα και τη μελλοντική του αναθεώρηση.

Όλα τα φαινόμενα που ανέφερα πιο πάνω σχετικά με την κυριαρχία της αγοράς παρουσιάζονται και στη χώρα μας μ' ένα τρόπο που γίνεται συνεχώς και πιο έντονος. Η ιδιαιτερότητα όμως της χώρας μας συνίσταται στο ότι λόγω ενός εξαιρετικά δεσποτικού κράτους και μιας καχεκτικής κοινωνίας πολιτών, ο οικονομικός αποικισμός του βιόκοσμου που βλέπουμε στη Δύση συνυπάρχει μ' ένα κρατικιστικό

αποικισμό της κοινωνίας και της κουλτούρας. Αυτός ο αποικισμός παίρνει τη μορφή κυρίως της κομματικοκρατίας. Όπως είναι γνωστό στη χώρα μας για μια σειρά από ιστορικούς λόγους το “κομματικοκρατικό” καταδυναστεύει το “κοινωνικό” και το “πολιτισμικό” με την εξής έννοια: η κομματική λογική δεν περιορίζεται στον πολιτικό χώρο μόνο, διεισδύει και υποσκάπτει τις αξίες και την ιδιαίτερη λογική όλων των άλλων θεσμικών χώρων, από το πανεπιστήμιο και τα σπορ μέχρι την εκκλησία και την κουλτούρα.

Για τη νεο-φιλελεύθερη ιδεολογία η λύση στην κομματικοποίηση της κοινωνίας συνίσταται στο πέραςμα από τον κρατικισμό στη λογική της αγοράς. Αυτό όμως οδηγεί από τον κομματικό στον οικονομικό αποικισμό του βιοκόσμου. Στη σημερινή συγκυρία, από την άποψη του αυτόνομου πολίτη, δηλαδή από την άποψη του πολυλογικού εκουγχρονισμού, είναι ανάγκη να απορρίψουμε το διχοτομικό/μυωπικό μοντέλο “κράτος ή αγορά” και να το αντικαταστήσουμε με το μοντέλο “κράτος/αγορά/κοινωνία”. Είναι ανάγκη μ' άλλα λόγια να συνειδητοποιήσουμε πως για μια σειρά από προβλήματα στο χώρο της παιδείας, της υγείας, της κουλτούρας κλπ, υπάρχουν λύσεις που αποφεύγουν και τη γραφειοκρατική λογική του κράτους και την εμπορική/κερδοσκοπική λογική της αγοράς.

Θα δώσω ένα μόνο παράδειγμα. Η μεταρρύθμιση της ανώτατης παιδείας έχει μετατραπεί, εδώ και δεκαετίες, σε πολιτικό φούτμπολ των κομμάτων με αποτέλεσμα τη μη εφαρμογή μιας σειράς εκουγχρονιστικών μέτρων που είναι τελείως προφανή αν κοιτάξει κανείς τα εκπαιδευτικά πράγματα όχι κομματικά ή συντεχνιακά, όχι κερδοσκοπικά/επιμεριστικά αλλά από τη σκοπιά της κοινωνίας των πολιτών, δηλαδή από τη σκοπιά της ιδιαίτερης λογικής και αυτονομίας του ακαδημαϊκού και ερευνητικού χώρου. Μια τέτοια “ορθολογική” μεταρρύθμιση θα ήταν εφικτή αν τα κόμματα αποφασίζαν να παραχωρήσουν ένα μέρος των εξουσιών τους σ' ένα σχετικά αυτόνομο οργανισμό (αποτελούμενο από ανθρώπους κύρους που έχουν άμεση σχέση με την

παιδεία) – οργανισμό που θα είχε τους πόρους και τη δύναμη να καταρτίσει και να εφαρμόσει ένα μακρόπνοο μεταρρυθμιστικό/εκουγχρονιστικό πρόγραμμα. Βέβαια στα θέματα της παιδείας, όπως και αλλού, δεν υπάρχει μια και μοναδική, τεχνοκρατικά καθορισμένη λύση. Αλλά αν αυτοί που χαράζουν την εκπαιδευτική πολιτική λειτουργούσαν σ' ένα χώρο όπου το ζητούμενο δεν είναι ούτε το κομματικό όφελος ούτε το οικονομικό κέρδος – τότε οι πιθανότητες “ορθολογικής” αντιμετώπισης του προβλήματος θα αυξάνονταν δραματικά.

Και δύο τελευταία λόγια για το Σύνταγμα. Με βάση τα παραπάνω, το Σύνταγμα που χρειαζόμαστε στον 21ο αιώνα είναι ένα Σύνταγμα που θα έχει λιγότερο κρατικοκεντρικό και περισσότερο κοινωνικοκεντρικό χαρακτήρα. Χρειαζόμαστε ένα Σύνταγμα που θα ξεπεράσει για παράδειγμα τις κρατικιστικές αγκυλώσεις των διατάξεων περί σχέσεων κράτους και εκκλησίας ή περί του κρατικού μονοπωλίου της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, και που θα προχωρήσει στη δημιουργία ενός νέου νομικού πλαισίου που θα ευνοεί την αποποικιοποίηση του κοινωνικού και πολιτισμικού χώρου από τον κρατισμό από τη μια μεριά και την αγοροκρατία από την άλλη. Θα πρέπει να είναι ένα Σύνταγμα των πολιτών και όχι μόνο ένα Σύνταγμα του κράτους – όπως πολύ σωστά συνεχώς υποστηρίζει η εκπομπή “Ασκώ τα Δικαιώματά μου” – δηλαδή θα πρέπει να είναι ένα Σύνταγμα που δεν θα ασχολείται μόνο με τον καταμερισμό εξουσιών μέσα στο κράτος αλλά και με τις σχέσεις κράτους-κοινωνίας πολιτών, με τις σχέσεις δηλαδή του οικονομικο-πολιτικού συστήματος από τη μια μεριά και του κοινωνικο-πολιτισμικού συστήματος από την άλλη. Θα πρέπει μ' άλλα λόγια να είναι ένα Σύνταγμα που θα αποθαρρύνει το “μονολογικό” εκουγχρονισμό (είτε αυτός βασίζεται στην κυριαρχία του κράτους, είτε στην κυριαρχία της αγοράς) και θα πρέπει να είναι ένα Σύνταγμα που θα ενθαρρύνει τον “πολυλογικό” εκουγχρονισμό – τον εκουγχρονισμό δηλαδή που βασίζεται σε μια πολυδιάστατη ισορροπία μεταξύ της αξίας της παραγωγικότητας στον οικονομικό χώρο, της δημοκρατίας στον πολιτικό, της αλληλεγγύης στον κοινωνικό και

της χειραφέτησης/αυτονομίας στον πολιτισμικό χώρο.

Μόνο μ' ένα τέτοιο εκουγχρονισμό θα περάσουμε από τη σημερινή ετερονομία στην αυτονομία του πολίτη στον αιώνα που έρχεται.

Το άρθρο αυτό βασίζεται σε ομιλία που έγινε στην εκδήλωση “Συζητώντας στην Πίνυκα” που οργάνωσε η ΕΡΑ με την υποστήριξη της Ένωσης Πολιτών για την ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ στις 23.7.1998

